

Samuel Åkerhielm

– 'direktör för postväsendet
i riket och provinserna'

av Erik Hamberg

Den 23 augusti 1997 var det på dagen 300 år sedan en ny "direktör för postväsendet i riket och provinserna" utnämndes genom ett kungligt brev. Den man som utsågs till ämbetet hade meriterat sig genom en lång och trogen tjänst inom Kanslikollegiet, där de postala frågorna handlades. Hans namn var Samuel Åkerhielm och han hade 1670 blivit handsekreterare hos Magnus Gabriel De la Gardie. Under åren 1673-1677 hade De la Gardie postverket som sin personliga förläning och sannolikt var det under dessa auspicier som Samuel Åkerhielm kom i kontakt med handläggningen av de postala ärendena. I sinom tid kom han att bli känd som en av den karolinska tidens främsta ämbetsmän och dessutom som den förste professionelle chefen för det svenska postverket.

Samuel Åkerhielms far var Magnus Jonae Agriconius (1604-1655), som efter studier i Uppsala och prästvigning blev kyrkoherde, från 1635 i Åker och Länna församlingar, därefter i Nyköpings östra församling från 1651. Han var född i Skäggetofta by, Åkers församling, och antog efter hembygden namnet Agriconius efter de grekiska orden för åker 'agros' och skägg 'konnos'. Namnbytet – att grecisera eller latinisera släktnamnet var vanligt bland dem som skaffade sig en akademisk utbildning vid denna tid.

Sonen Samuel föddes den 29 augusti 1639 i Åkers prästgård i Södermanland. Han gick i skolan först i Strängnäs och sedan i Nyköping och skrevs därpå in vid universi-

ERIK HAMBERG, f. 1951, är sedan 1990 chef för Postmusei bibliotek i Stockholm. Han är fil. dr i idé- och lärdoms historia och har tidigare bl.a. publicerat biografier över den skarensiske Uppsala-akademikern Olof Knös (1985), linnélärjungen Anders Berlin (1996) samt den svensk-amerikanske affärsmannen och filatelisten Hans Lagerlöf (1996).

tetet i Uppsala i maj 1655. Efter flera års studier där vistades han under tiden 1661-1663 vid universitetet i Leiden och medföljde därefter en ung friherre Stake på en bildningsresa till England och Frankrike. I augusti 1664 blev han informator för de unga herrarna Magnus Drakenhielm och Erik Palmqvist och två år senare, 1666, fick han ansvar för riksskatmästaren Gustaf Bondes söner. Med dem reste han 1670 på en lång studieresa genom England, Holland, Tyskland, Schweiz och Italien.

I början av 1670-talet hade Samuel Agriconius diplomatiska uppdrag som legationssekreterare och vistades bl.a. i Frankrike och Holland. 1676 blev han sekreterare i Kanslikollegiet. Hans duglighet och insatser som diplomat och ämbetsman resulterade 1679 i att han förlänades adelsskap och då antog släktnamnet Åkerhielm.

Samuel Åkerhielms bildningsgång och konditioner kan sägas ha varit typisk för de unga begåvade och ambitiösa studenter un-

der stormaktstiden som siktade på ämbetsmannabanan. Han stod efter studieåren och intrycken från de många utrikes resorna säkert väl rustad för de uppgifter som väntade honom inom den svenska statsförvaltningen.

Det svenska postverket hade alltsedan inrättandet i februari 1636 i huvudsak varit utarrenderat till de olika personer som utsetts till postmästare i Stockholm. Något eget ämbetsverk hade inte skapats, utan de postala frågorna låg i stället i princip Kanslikollegiet, som fungerade som en slags tillsynsmyndighet. Perioden fram till 1677 blev i mångt och mycket en tid av ineffektivitet, bristande kontroll och misshushållning inom den postala verksamheten. Någon tydlig postal organisation fanns inte, än mindre fungerande ekonomiska ramar för verksamheten.

Postverket byggde från första stund på ett nät av postbönder, som först gående, sedan ridande, transporterade posten över hela riket, enligt ett stafettsystem. I de större städerna inrättades postkontor med postmästare och eventuellt något biträde. 1669, när Skåne hade blivit svenskt, fanns det sålunda 109 postkontor i hela riket, varav ung. 80 i det egentliga Sverige. 1692 hade antalet ökat till 119 postkontor.

Knappt två månader efter det att han blivit utnämnd till överpostdirektör, den 19 oktober 1697, kunde Samuel Åkerhielm presentera en "Relation om postväsendet" i vilken han såg tillbaka på postverkets organisation och skötsel under den tid han varit engagerad i de postala frågorna. Relationen är en betydelsefull källa till vår kännedom om hur postväsendet fungerade under 1600-talets senare del.

1673 upprättades den första staten för postverket, varvid löneförhållandena under någon tid kom att bli reglerade för dem som var i postens tjänst. Kanslikollegiet hade dock inte resurser att sköta verksamheten på egen hand, varför det gavs i uppdrag åt De la Gardie att driva postverket på entreprenad. Under hans egid präglades verksamheten mer av egen nytta än av samhällsansvar eller omsorg om att postväsendet

fungerade väl. Kriget med Danmark 1675-1679 ledde dessutom till avsevärda problem för postutväxlingen med utlandet genom Danmark. Stora förseningar uppstod och även posttrafiken inom landets gränser råkade ut för störningar. Postbönderna utnyttjades hårt och förhållandena blev kaotiska.

Efter kriget vidtog en tid av mödosamt uppbyggnadsarbete. Det stod klart att en fastare postal organisation nu måste skapas. Under den tid när postverkets chef, dvs. chefen för postkontoret i Stockholm, hade ingått i Kanslikollegiets styrelse blev postärendena föredragna av honom; i annat fall av någon av sekreterarna inom kollegiet. Först 1681 utsågs en särskild person att redogöra för de postala frågorna, avlönad med 400 daler för uppdraget. Valet föll på Samuel Åkerhielm och han kom att i fortsättningen få ett betydande inflytande på det svenska postverkets organisering. Visserligen var Åkerhielms arbetsuppgifter under den första tiden av beredande och föredragande karaktär, men som regel följde Kanslikollegiet hans förslag när beslut skulle fattas.

Efter De la Gardies tid som chef för postväsendet började ansatsen att skapa en särskild poststyrelse: Johan Gustaf Beijer utsågs till direktör för Stockholms postkontor och från 1683 tillkom en ny kamrerare inom kansliet, Lars Svensson Skrage. Denne tog sig an de postala räkenskaperna med stor duglighet, och adlades så småningom, 1704, med namnet Skraggenschiöld.

När postverkets skötsel 1677 på nytt hade kommit under Kronan bestämdes att förvaltningen skulle vara delad mellan Kammarkollegiet och Kanslikollegiet: Kammarkollegiet skulle sköta finanserna och Kanslikollegiet den administrativa sidan. Uppdelningen skapade dock genast problem: när medel ur postkassan skulle användas till den postala verksamheten fick Kanslikollegiet varje gång äska pengar hos Kammarkollegiet. Utbetalning av t.ex. hyreskostnader för postlokaler eller löner och arvoden till posttjänstemän och postbönder, som gjordes genom Statskontoret, fördröjdes på detta sätt.

Statskontoret hade skapats 1680 för att

Samuel Åkerhielm.
Kopia av originalporträtt utfört 1955
av konstnären Gunnar Ekblom
för Postmusei räkning.
Foto: Sven Tideman.

sköta statens alla inkomster och utgifter. För postverkets del innebar detta att man varken förfogade över det årliga överskott som alltsedan 1660-talet uppstått i rörelsen, eller på egen hand kunde göra de utbetalningar som krävdes för löpande utgifter. Systemet blev tungrott och ledde i stort sett omedelbart till protester från Kanslikollegiet, inte minst på grund av den långsamhet som uppstod i hanterandet av de ekonomiska frågorna. Postverkets kreditorer kunde i vissa fall få vänta i årtal innan de fick ut sina pengar.

Snart gjorde Kanslikollegiet också Karl XI uppmärksam på de problem som uppstått och i mars 1685 utfärdades en ny förordning om postväsendet, genom vilken verkets ledning helt och hållet lades under Kanslikollegiet. Postverket fick därmed en gynnad särställning inom Karl XI:s statliga förvaltning. Nu fick man en egen budget och kunde genom ett eget ekonomiskt ansvar på ett helt annat sätt än tidigare driva verksamheten.

Postverket blev på detta sätt vårt första affärsdrivande verk. Endast överskottet av verksamheten inlevererades nu till statskassan, om det ej skulle användas för särskilda postala ändamål. Grunderna till ett effektivt fungerande svenskt postväsen, baserat på tankegångar som i stora drag varit gällande ända till vår tid, lades därmed fast. Kungl. Maj:ts beslut föredrogs i Kanslikollegiet av Samuel Åkerhielm den 14 juli 1685 och helt säkert har Åkerhielm även varit en av dem som låg bakom nyordningen.

Åkerhielm och hans medhjälpare sökte nu på olika sätt bringa reda i de postala förhållandena. Ett väl fungerande postverk skulle också bidra till att lättare integrera de tidigare danska landskapen i det svenska samhället. Det var samtidigt viktigt att få en säker och regelbunden postgång i hela riket, så att allmänhetens förtroende för och användning av postverket ökade. Detta skulle också leda till större postala inkomster, menade man. Intäkterna fick man från allmänheten, medan tjänstebreven gick fritt.

Fribrevsrätten kom dock att missbrukas redan tidigt och flera förordningar utfärda-

des för att försöka stävja detta ofog. Frågan diskuterades bl.a. vid Kanslikollegiets sammanträde den 17 oktober 1685, då Åkerhielm, för att förbättra efterlevnaden av bestämmelserna och för att förenkla kontrollen yttrade: *"Jag tycker, att man sådant till att förekomma, kunde bruka en stämpel, som i England är manierligt, att trycka på breven, då kasören dem emottager."*

Följden av Åkerhielms förslag blev att man från början av 1686 vid Stockholms postkontor började använda de första poststämplarna för att särskilja fribrev (tjänstebrev) och betalda brev (privatbrev). Dessa stämplat, i form av ett krönt "F" resp. ett krönt "B" hör till de allra äldsta som varit i bruk i världen. Det blev nu lättare att kontrollera att antalet betalda brev stämde överens med intäkterna vid postkontoret. Sverige blev sålunda det tredje landet i världen som införde poststämplar, efter England 1661 och Frankrike 1672. Stämpelstamparna har genom säregna omständigheter också blivit bevarade till eftervärlden och kan numera beskådas på Postmuseum, där de deponerats av Riksarkivet. De återupptäcktes sensationellt först vid mitten av 1980-talet.

Med postbönder och posttjänstemän skulle avtal slutas, löner fastställas, arbetsuppgifter och instruktioner bestämmas. Dessutom måste regelbundna inspektioner ske över hela riket. Vidare skulle särskilda brevtaxor utarbetas mellan samtliga postkontor, upprättade efter de postvägar som fastställdes. Tidigare hade man utgått från Stockholms posttaxa. Hit hörde också att rita postkartor för att få det postala nätet överblickbart.

Noggranna tidtabeller fastställdes längs alla de sträckor som posten skulle transporteras; det föreskrevs också hur lång tid som transporten av post maximalt fick ta mellan två bönder eller två postkontor och på samma sätt hur länge posten fick ligga där – ofta bara en halvtimme – innan den skulle vidare. Nya postkontor inrättades, såväl i det egentliga Sverige som i den östra rikshalvan och i provinserna. Detta gjorde också att sjöpostföringen behövde förbättras

"Huset med kronan", numera Storkyrkobrinken 3,
inrymde Stockholms postkontor vid 1600-talets mitt.
Foto: Sven Tideman.

och göras regelbunden. För att minska behovet av posttransporter genom Danmark, bl.a. till det betydelsefulla svenska postkontoret i Hamburg, beslöt man att inrätta en sjöpostlinje mellan Ystad och Pommern. Bland de första fartyg som sattes i trafik på denna rutt blev postjakten Hiorten, av vilken en kopia byggts i modern tid i Karlskrona. Denna sjöpostlinje ansågs även strategiskt viktig i händelse av krig.

I planerna ingick även att införa en linje med postvagnar mellan Stockholm och Ystad, samt att inrätta en sjöpostförbindelse mellan Stockholm och Reval. Dessa två projekt kunde dock inte realiseras nu.

Stockholms postkontor flyttade runt i

flera olika fastigheter fram till ett stycke in på 1700-talet. De första åren låg postkontoret på nuvarande Tyska kyrkans tomt, men redan 1643 flyttade man till två hus i den övre delen av Storkyrkobrinken, bl.a. det så kallade "huset med kronan", vilket fortfarande är bevarat. Från 1680 fanns postkontoret längre ned på den södra sidan av Storkyrkobrinken, mellan Västerlånggatan och Stora Nygatan.

Postmästaren Teodor Holm, som på sin tid skrev en omfattande postal historik för perioden fram till 1718, har åtskilligt att berätta om Samuel Åkerhielm och citerar honom gärna. Åkerhielm berättar bl.a. hur postkontoret var inrättat. Möbleringen ut-

gjordes av bord, stolar och kistor, men några särskilda sorteringsfack för posten fanns inte. Breven sorterades på de utrymmen som fanns tillgängliga, medan pappersavfall och skräp samlades på golvet, där också brev hamnade ibland. I december 1684 gick Åkerhielm till postkontoret för att söka efter ett brev som väntades och upptäckte då att det *"funnos öfver 20 bref liggandes bakom kistorne"*. Vid ett annat tillfälle upptäckte han ett saknat brev liggande uppbrutet på sophögen. Ibland återfanns även brev liggande på gatan.

Brevutbärningen var vid denna tid begränsad och en notis från november 1690 i kanslikollegiets protokoll lämnar besked om att det endast var de utländska breven som bars ut av brevbärare i Stockholm. Uppgifter om ankomna inrikesbrev fick allmänheten taga del av genom att läsa på de brevkartor som sattes upp i förstugan till postkontoret. Det var blott de inrikes brev som legat kvar en viss tid som bars ut av brevbärare. Någon allmän brevutbärning kom inte till stånd förrän vid mitten av 1800-talet, men redan 1694 beslöt man att inrätta två brevbäringsdistrikt i Stockholm, dels Norrmalm och den norra delen av staden mellan broarna, dels Södermalm och den södra delen av den dåtida citykärnan. Nyordningen förklarades med att *"brevbärarne ej måge löpa om hvarannan i staden och välja hvad dem lyster, hvarigenom oreda och confusion förorsakas"*. De brev som ej avhämtats på postkontoret efter 8 dagar överfördes till den s.k. "överbliuva kartan".

Under 1690-talet ville Kanslikollegiet mer och mer slippa ifrån ansvaret för postverket. Kollegiets arbetsbörda ökade samtidigt som de postala frågorna blev fler och mer ekonomiskt omfattande. Åkerhielms postala ärenden uppsköts många gånger till ett senare sammanträde och ofta blev de liggande utan att beslut fattades överhuvudtaget. Den 8 april 1693 utfärdade Kanslikollegiet dock en resolution i vilken det fastslogs att Åkerhielm, Skragge och Beijer varje vecka skulle sammanträda och gemensamt avgöra de postala ärendena. Denna delegering av de postala ärendena till särskilda

sakkunniga, vars beslut dock kunde ändras av det överordnade kollegiet, blev det första steget till en särskild postal styrelse.

Åkerhielm ogillade naturligtvis att beslut i de postala frågorna ofta sköts upp av kollegiet. Vid sammanträdet den 30 mars 1697 yttrade han därför: *"jag nödgas påminna, att jag intet tror, att postväsendet, som det nu handteras, länge lärer kunna hållas i gång; sakerne som därom inkomma, äro många och vidlyftige, och man har ej tid dem att afgöra."* I den följande diskussionen med kollegiets president, Bengt Oxenstierna, fortsatte Åkerhielm med att säga: *"det torde vara nyttigt, att en direktor vore öfver postväsendet, som dagel kunde vara tillstädes i kansliet."*

En vecka senare avled Karl XI på Stockholms slott. Två av kollegiets medlemmar, Bengt Oxenstierna och Nils Gyldenstolpe utsågs till att ingå i den nya förmyndarregeringen. Det blev därför nödvändigt att reducera Kanslikollegiets arbetsuppgifter. Man valde då att lämna ifrån sig handläggningen av postärendena och utsåg i slutet av augusti 1697 Samuel Åkerhielm till chef för postverket. Det nya verket placerades dock under Kanslikollegiet. Åkerhielm fick på detta sätt ett större inflytande än sin företrädare, den sjuklige och något mindre driftige Johan Gustaf Beijer, som egentligen var chef för postkontoret i Stockholm. Som överpostdirektör blev Åkerhielm nu den förste som enbart var chef för postverket. Han verkar ha utövat sitt nya ämbete från den 1 december 1697, även om instruktionen för hans befattning utfärdades först den 8 juli 1698. Samma månad utsågs Hans Köhn till postmästare i Stockholm. Därmed hade dessa båda befattningar skilts åt för första gången.

Vid sin utnämning var Åkerhielm 58 år gammal, som vid denna tid var en relativt hög ålder. Åkerhielm började nu också drabbas av ålderskrämpor och hösten 1699 blev han sängliggande flera veckor, möjligen drabbad av ischias. Den 28 oktober rapporterade han i brev att han *"i går och i dag begynt skrida utur sängen"*, men ännu i slutet av januari 1700 sade han sig vara för klen för *"att komma på posthuset och streta i trapporne"*.

Den 10 april 1700 befordrades emellertid Åkerhielm till att även vara statssekreterare och det var anledningen till att han från månadsskiftet maj/juni och ända in i oktober månad tvingades vara på resande fot. Han åtföljde då Karl XII som under flera månader vistades i olika delar av Skåne och Blekinge. För Åkerhielm var detta säkert en besvärlig tid; resandet var ju då betydligt mer ansträngande än idag. De arbetsuppgifter som han som överpostdirektör nu inte kunde göra på resande fot sköttes istället av Skragge.

Året 1700 inleddes en lång period av krig. Under sommaren utkämpades det korta danska kriget för att skydda bundsförväntan Holstein-Gottorp. Sydsverige blev därför en utmärkt bas för Karl XII:s krigsplanläggning. I början av augusti ingicks dock fred mellan Danmark och Holstein-Gottorp, varför ett planerat anfall mot Köpenhamn fick inställas. Det var faktiskt Samuel Åkerhielm som tillsammans med Carl Piper, som var statsråd och chef för fältkansliet, som avrådde kungen från att driva kriget vidare.

I öster stod dock ett krig med Ryssland och Polen för dörren. För Åkerhielms del innebar detta ett ansvar för att postförbindelserna med Pommern och de östra provinserna skulle kunna vidmakthållas. Mellan Pommern och Livland var landpostförbindelserna avbrutna och en ny tillfällig sjöpostlinje kom så småningom till stånd 1701. Krigstillståndet medförde också att postjakterna blev bestyckade.

I slutet av oktober 1700 var Åkerhielm tillbaka i Stockholm. Han fortsatte nu att utöva sitt chefskap för postverket ytterligare ett drygt halvtannat år, fram till sin bortgång den 16 juni 1702.

Källor och litteratur:

Andersson, Aksel,

Uppsala universitets matrikel, 1.
Uppsala 1900.

Elgenstierna, Gustaf,

Den introducerade svenska adelns ättartavlor, 9. Stockholm 1936.

Forssell, Nils,

Svenska postverkets historia, 1.
Stockholm 1936.

Grape, Ernst,

Svenska postverkets central- och distriktsförvaltningar. Stockholm 1961.

Holm, Teodor,

Sveriges allmänna postväsen, 4:1-3, 5:1-3.
Stockholm 1912-1929.

Minnesskrift vid invigningen af nya posthuset i Stockholm år 1903, 3.

Stockholm 1904.

Rosén, Jerker,

Svensk historia, 1. 3. uppl.
Stockholm 1969.

Rudbeck, Johannes,

Svenska postverkets fartyg och sjöpostförbindelser under tre hundra år.
Stockholm 1933.

Sallnäs, Birger,

Samuel Åkerhielm d.y.:
en statsmannabiografi.
Lund 1947.

Gunnar Tillander,

Samuel Åkerhielms första lärospån som blivande postdirektör och uppgifter om postbefordran i gamla dagböcker från 1659-1664 (*Postryttaren 1965*).

Åkerhielm, Samuel,

Relation om postväsendet
(*Postryttaren 1976*).

Ursprungligen föredrag hållet vid
Åkerhielmska släktföreningens möte i Riddarhuset
den 6 september 1997.